

ni zamanla kaybederek anonim hale gelmişlerdir. Bunlar, kısa ve yoğun ifadelerle sahip olup genellikle ayrıntılı tasvir ve tahkiyeden arındırılmış, başlangıç, gelişme ve sonuç bölümlerini iç içe bulunduran tek bir vak'aya dayanan, tek motifli anlatımlardır. Fıkralar zamana ve mekâna bağlı kalmayıp bir düşünceye örnek göstermek, herhangi bir durumu açıklamak veya toplantılarda konuşmaya canlılık katmak için söylenir. Milletlerin ortak hayat görüşünü, zekâ ve hazırcıvaplılığını yansıtan bu türün örnekleri insanları güldürürken düşündüren ve terbiye eden bir özelliğe de sahiptir. İçlerinde bayağı örnekler görülmekle beraber incelik, felsefî derinlik ve nükte taşıyan fıkralar daha çoktur. Esas ögesi insan olan fıkraların konularını gülmüş hayat olayları, insan-toplum ilişkilerinde düşünce ve davranış farklarının doğurduğu çatışmalar, insanlığın dramı gibi her türlü hayat hadisesi teşkil etmektedir.

Fars edebiyatında da güzel ve kısa hikâyeler için latife kelimesi kullanılmıştır. Bu türde "letâyifnâme, letâyif ve zarâyif, latifehâ, gencine-i latife, keşkül" gibi adlar altında manzum ve mensur eserler yazılmıştır. Ni'metullâh-ı Vefî'nin *Letâyifü't-tasavvuf'u*, Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin *Letâyifü't-tavâ'if'i* (Tahran 1957) ve Mirza Mehdî Şükûhî'nin *Letâif ü Zarâ'if'i* gibi eserlerde konu irfan ve hikmettir. Ayrıca Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Gülîstân*, Ubeyd-i Zâkânî'nin *Risâle-i Dilgüşâ ve Câmî*'nin *Bahâristân* gibi eserlerinde de latife türü kısa ve öz hikâyeler yer alır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmet Bican Ercilasun v.dğr., *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, Ankara 1991, I, 536-537; Birgül Özel, *Letâyif-nâme* (yüksek lisans tezi, 1995), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Lâmiî, *Latifeler* (haz. Yaşar Çalıışkan), İstanbul 1978, s. 11-12, 13, 86, 89, 146; Hilmi Yücebaşı, *Hiciv Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul 1961, s. 86, 90; Hasan Basri Çantay, *Zekâ Demetleri*, İstanbul 1962, s. 9, 16, 21, 76; Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1973, I, 156; Dursun Yıldırım, *Türk Edebiyatında Bektaşî Tipine Bağlı Fıkralar*, Ankara 1976, s. 1-13; Nevzat Gözaydın, "Türk Fıkraları Üzerine Bir Tasnif Denemesi", *Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1977, s. 204-207; Nihat Sami Banarlı, *Şiir ve Edebiyat Sohbetleri*, İstanbul 1982, s. 245; Pertev Naili Boratav, *Folklor ve Edebiyat-2*, İstanbul 1983, s. 292-295, 318-327; Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara 1986, s. 566-581; H. Esat Bozyiğit, *Nasreddin Hoca Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme*, Ankara 1987; İbrahim Altunel, *Anadolu Mahalli Fıkra Tipleri Üzerine Bir Araştırma* (doktora tezi, 1990), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 13; *Fikri ve Felsefî Yönüyle Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri*, Konya 1991, s. 40; Zeynep

Korkmaz v.dğr., *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*, Ankara 1991, s. 219; Saim Sakaoğlu, *Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca*, Konya 1992, s. 13-41; Hüseyin Rezmî, *Ervâ-i Edebi*, Meşhed 1372 hş., s. 181-184; M. Ali Taberî, *Zübde-tü'l-âşâr*, Tahran 1372 hş., s. 338-340; Iskender Pala, *Güldeste*, Ankara, ts. (Akçağ Yayınları), s. 1, 6, 7; Mehmet Bayrak, *Halk Gülmecesi*, Ankara 2001; Mehmet Çavuşoğlu, "Letâyif-Nâmeler ve Nasreddin Hoca", *Türk Edebiyatı*, XXIII/255, İstanbul 1995, s. 23-24; Mustafa Kutlu, "Letâif, Letâifnâme", *TDEA*, VI, 81; "Fıkra", *Yeni Türk Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, III, 916-917.

İBRAHİM ALTUNEL

LATİFE

(اللطيفة)

İnsandaki ilâhî cevhere işaret eden tasavvuf terimi.

Sözlükte "ince, yumuşak şey; şaka" anlamlarına gelen *latife* kelimesi tasavvuf terimi olarak "son derece ince bir mâna ifade eden, kelimelerle açıkça anlatılamayan, işaret yoluyla ehline söylenilebilen, tadılarak ve yaşanarak öğrenilen bilgiler" anlamında kullanılmıştır (*et-Ta'rifât*, "latife" md.; Kâşânî, s. 83). Sûfiler, insanı insan yapan ve onun hakikatini oluşturan ruhanî cevhere "latife-i rabbâniyye" veya "rûh-i menfûh", bu ilâhî latifenin nefse en yakın mertebesine de "latife-i insâniyye" adını vermişlerdir. Latife-i insâniyyeye "kalb, nefis-i nâtika, hakikat-i insan" da denmektedir.

Sûfilere göre insan, "anâsır-ı erbaa" denilen dört unsurla (toprak, su, hava ve ateş) altı latifeden meydana gelmiştir. Bu altı latifeden biri halk âlemine, diğerleri ise emir âlemine aittir. Halk âlemine ait olan latifeye "nefs-i hayvânî" (nefs-i şehvânî) adı verilir. Emir âlemine ait olan latifeler kalb, ruh, sır, hafî ve ahfâdir (bk. LETÂİF-i HAMSE). Emir âlemine ait olan latifelerin makamı arşın üzerinde olduğundan bunlara "âli latifeler", halk âlemine ait olan nefis-i hayvânî ile dört unsurun makamı arşın altında olduğu için bunlara da "süfî latifeler" denmektedir. Cenâb-ı Hak bir insanı yarattığında dört unsurla bu latifelerin her birini beden-deki yerlerine tevdi eder.

İnsandaki ruhanî latifeler insanı insan yapan, onun "eşref-i mahlûkât" olmasını sağlayan ve onun hakikatini oluşturan ilâhî bir cevherdir. Akl-ı evvel, levh-i mahfûz, hakikat-i Muhammediyye, nûr-ı Muhammedî ve nefis-i küllî gibi isimler verilen bu ilâhî hakikatin mazharı insandır.

Onun insandan başka hiçbir varlıkta tecellisi söz konusu değildir. Bundan dolayı insan maddî yapısı itibarıyla "âlem-i sagir" (küçük âlem), taşıdığı bu ilâhî hakikat itibarıyla "âlem-i kebîr"dir (büyük âlem) ve yine bu sebeple insan Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak kabul edilmektedir. Göklerin, yerin ve dağların yüklenmekten korkup çekindiği ilâhî emaneti insanın yüklenmiş olması da (el-Ahzâb 33/72) bundan dolayıdır. İnsandaki bu ilâhî latife Allah Teâlâ'nın "kûn" (ol) emriyle yaratılmıştır, ancak ölümsüzdür; bedeninin ölümlüyle ölmez. Cisim ve araz değildir; kendi kendisiyle kâimdir. Hem kendini hem yaratıcısını hem de evreni idrak eder. Bu özellikleriyle emir ve nehiylere muhatap kılınmıştır.

Sûfiler, her insanda yaratılış itibarıyla mevcut olan bu ilâhî latifenin fonksiyonlarını icra edebilmesi için seyrü sülûk adını verdikleri ruhî eğitimin şart olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre böyle bir eğitimden geçmeyen insanlar nefis-i hayvânînin hâkimiyeti altına girer, maddî arzularının esiri olur ve mânevî alanda hiçbir ilerleme kaydedemez. Tasavvuf ehlinin ve tarikat pîrlerinin geliştirip uyguladığı seyrü sülûk adı verilen terbiye usulleri insandaki ilâhî latifenin onun hayatına hâkim olmasını sağlamayı amaçlar. Sûfiler, kâmil bir mürşidin denetiminde şuur ve disiplinli bir kulluk neticesinde seyrü sülûkünü tamamlayan dervişte ruhanî latifelerin hâkim hale geleceğine, kalbine mârifet ve muhabbet-i ilâhî nurları parlayacağına, ilâhî mükâşefe ve müşâhedelere mazhar olacağına inanırlar.

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta'rifât, "latife" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 130; Serrâc, *el-Lüma'*, s. 448; Kelâbâzî, *Taaruf* (Uludağ), s. 250; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (Uludağ), s. 536; Kuşeyrî, *Risâle* (Uludağ), s. 183; Gazzâlî, *İhyâ'*, Kahire 1939, III, 3, 4; Kâşânî, *İş-tülâhâtü's-süfîyye*, s. 83; Muhammed Pârsâ, *Kudsîyye* (trc. Abdullah Salâhî-yi Uşşâki), İstanbul 1323, s. 46; Ebû'l-Bekâ, *el-Küllîyyât*, s. 469-471, 897-899; İbrahim Hakkı Erzurumî, *Ma'rifetnâme*, İstanbul 1330, s. 455-459; Gümüşhânevî, *Câmî'u'l-uşûl*, İstanbul 1276, s. 192-193, 222-224; Mehmed Nûri Şemseddin en-Nakşibendî, *Risâle-i Murâkabe*, İstanbul 1282, s. 12-19; a.mif., *Miftâhu'l-kulûb*, İstanbul 1282, s. 15-19; Ca'fer Seccâdî, *Ferheng*, Tahran 1403/1983, s. 48-50; İrfan Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâüddin: Hayatı-Eserleri-Tarikatı Anlatışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, İstanbul 1984, s. 183-207; Hasan eş-Şerkâvî, *Mu'cemü elfâzî's-süfîyye*, Kahire 1987, s. 245; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991, s. 304-305; Shigeru Kamada, "A Study of the term sir (secret) in Sufi latîf theories", *Orient*, XIX, Tokyo 1983, s. 7-27.

OSMAN TÜREER